

Krzysztof Kołatka

Jedna, lecz o wielu obliczach... : o wizerunkach Najświętszej Maryi Panny w aspekcie onomastycznym

Język - Szkoła - Religia 7/2, 57-69

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Krzysztof Kołatka
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

JEDNA, LECZ O WIELU OBLICZACH... O WIZERUNKACH NAJŚWIĘTSZEJ MARYI PANNY W ASPEKCIE ONOMASTYCZNYM

Z woli Boga nic nie posiadamy, co by nie przeszło przez ręce Maryi.
św. Bernard z Clairvaux¹

1. Maryja i kult maryjny w polskim Kościele katolickim a *onomastica sacra*²

*Bogurodzica*³, *Matka Boża*⁴, *Najświętsza Dziewica*, *Gospođa*, *Królewna*/*Królowa*, *Rodzica*, *Porodzielka*, *Boża Rodzicielka*, *Najświętsza Maryja Panna*, *Madonna*⁵ – to tylko niektóre z wielu określeń Maryi⁶, jakie występowały w dzie-

¹ Cyt. za: M. Maciołka, *Maryja*, hasło, [w:] *Katolicyzm A–Z*, [...] red. ks. Z. Pawlak, Poznań 1999, s. 261.

² Zob. R. Śrámek, *Onomastica sacra – jej status i cele*, [w:] *Język religijny dawniej i dziś (w kontekście teologicznym i kulturowym)*, [t.] V, *Materiały z konferencji Gniezno 22–24 września 2008*, red. ks. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak i M. Rybka, Poznań 2009, s. 287–293.

³ Poza nazwą *Bogurodzica*, współcześnie znaną przede wszystkim za sprawą najstarszej polskiej pieśni religijnej, na gruncie języka polskiego funkcjonowały także dwie oboczne formy, a mianowicie *Bogorodzica* oraz *Bogarodzica*. Ostatnia z nich pojawiła się najpóźniej, tj. w XV wieku i rozpowszechniła się w następnym stuleciu. Porównując warianty *Bogurodzica* i *Bogarodzica*, językoznawcy wskazują na pewne zmiany znaczeniowe, które nastąpiły w wyniku zastosowania biernikowej postaci pierwszego komponentu tego zrostu, czyli *Boga-*, w miejsce celownikowej: *Bogu-*. Przeobrażenia te są następstwem różnic w postrzeganiu osoby Maryi w myśli teologicznej. Poprzez użycie biernika akcentuje się Jej Boże Macierzyństwo ('ta, co urodziła Boga'), zaś celownik podkreśla swoistą służebność, podrzędność Najświętszej Maryi Panny wobec Boga ('ta, co urodziła Bogu'). Zmienia się zatem wizja samego Stwórcy, wyłania się tu bowiem kolejna opozycja – Bóg-Syn i Bóg-Ojciec. Owe sprzeczności eliminuje natomiast najstarszy antropomim w tej triadzie – *Bogorodzica*, który scala i uwzględnia oba warianty semantyczne. Ponadto jasno sygnalizuje związek z czeskim leksemem *Bohorodica*, czy w końcu ze staro-cerkiewno-słowiańskim *Bogorodica*, będącym z kolei kalką wyrazu greckiego pochodzenia: *Theotókos*. Znaczeniowy odpowiednik stanowi również łacińskie miano *Dei genitrix* (M. Kucala, *Od Bogurodzicy do Madonny. Nazywanie Matki Boskiej w historii polszczyzny*, [w:] *O języku religijnym. Zagadnienia wybrane*, red. M. Karpluk, J. Sambor, Lublin 1988, s. 133–134; J. Bartmiński, *Chrześcijaństwo a kultura ludowa*.

jach języka polskiego⁷. Mimo że nigdy nie zajmowała Ona centralnej pozycji w religii katolickiej, ogromna liczba oraz różnorodność nazw Jej przypisanych, a także bogactwo sposobów ich konstruowania poświadczają niebagatelną rolę tej postaci na gruncie polskiego katolicyzmu⁸.

Matka Boska w polskiej tradycji ludowej, [w:] tegoż, *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin 2009, s. 190–192; zob. np. Z. Krążyńska, T. Mika, *Architektura „Bogurodzicy”*, „*Slavia Occidentalis*” 1995, t. 52, s. 47–79; R. Pawłowska, „*Bogurodzica*” – język poetki w epoce św. Wojciecha, [w:] *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, red. B. Kreja, Gdańsk 1999, s. 35–46).

⁴ W łacińskim ekwivalencie tego zestawienia występuje przydawka dopełniaczowa wyrażona rzeczownikiem – *Mater Dei*, czyli *Matka Boga*. Obecnie w polszczyźnie współwystępuje również nazwa *Matka Boska*, lecz w tym przypadku można mówić z kolei o pewnych odmiennościach z zakresu stylistyki. Pierwotnemu określeniu *Matka Boża* M. Kucala, w przeciwieństwie do sakronimu *Matka Boska*, który charakteryzuje jako formę „najbardziej ogólną, powszechną”, przypisuje bowiem pewne nacechowanie uczuciowe. Nieco inaczej tę kwestię interpretuje J. Bartmiński, który zwraca uwagę na bardziej oficjalny charakter tego antroponimu w odróżnieniu do, posiadającej znamiona potoczności, formy *Matka Boska*. W wiekach średnich epitet *boski* dotyczył jedynie przedmiotów abstrakcyjnych, natomiast *boży* odnosił się zarówno do obiektów abstrakcyjnych, jak i konkretnych, a zatem również do postaci kultu. Sytuacja ta zmieniła się w XVI wieku (M. Kucala, dz. cyt., s. 134–135, 138, 140; J. Bartmiński, dz. cyt., s. 193).

⁵ *Madonna* to najpóźniejsza nazwa spośród wszystkich maryjnych antroponimów i jednocześnie jedyna o niesłowiańskim rodowodzie. Wywodzi się bowiem z języka włoskiego. Jej podstawę stanowi zestawienie *mea domina*. Znana wcześniej jako termin z zakresu historii sztuki, masowo zaczęła pojawiać się w najnowszych pieśniach ku czci Maryi (M. Kucala, dz. cyt., s. 133, 137–138).

⁶ Określenie jasnej etymologii i znaczenia owego antroponimu do dzisiaj nastęrcza badaczom wielu problemów. W wiekach średnich zasymilowano go jako *Marza*. Jednak forma *Maryja* także nie była obca. Współcześnie postaci *Maria* oraz *Maryja* traktowane są fakultatywnie. Wariant *Maria* bardzo długo zarezerwowany był wyłącznie dla Matki Bożej (u katolików do XVIII w.) (M. Kucala, dz. cyt., s. 140; ks. W. Zaleski SDB, *Rok kościelny. Święta Pańskie, Matki Bożej, Apostołów, Świętych i Błogosławionych Polskich, oraz dni okolicznościowe*, Warszawa 1989, s. 301; M. Maciołka, dz. cyt., s. 256; J. Bartmiński, dz. cyt., s. 193). Powszechne nadawanie tego imienia na Chrzcie świętym przyjęło się dopiero po II wojnie światowej, kiedy to formę *Maryja* przypisano Matce Bożej, natomiast odmianę *Maria* potraktowano jako świeckie imię żeńskie.

⁷ Te i inne formy przywołuje i analizuje w swoim artykule M. Kucala. Badacz zwraca uwagę, iż tylko dwie pierwotnie i jednoznacznie odnoszą się do postaci Maryi – *Bogurodzica* oraz *Madonna*. Z czasem takim określeniem stała się także *Gospodza* ‘pani’, kiedy utraciła swój laicki charakter (M. Kucala, dz. cyt., s. 133–144). W polskim Kościele katolickim 12 września obchodzone jest wspomnienie *Najświętszego Imienia Maryi*.

⁸ Zob. np. M. Kucala, dz. cyt., s. 133–144; E. Umińska-Tytoń, *Uroczyste i potoczne nazwy Matki Bożej czczonej w cudownych wizerunkach*, [w:] *Inspiracje chrześcijańskie w kulturze Europy*. Materiały z konferencji 11–14 maja 1999 r., red. E. Woźniak, Łódź 2000, s. 295–306.

Głównymi determinantami kształtowania się tych sakronimów⁹ są dogmaty maryjne, tzw. przywileje Maryi¹⁰. Obok nadrzędnego, najważniejszego, tj. Macierzyństwa Bożego¹¹, wymienić należy także: Dziewiczość¹², Niepokalane Pozęcie¹³ oraz Wniebowzięcie¹⁴. Owe przymioty znajdują swoje odzwierciedlenie w budowanych antropimach.

Kult maryjny funkcjonował w polskim Kościele katolickim właściwie od samego początku jego istnienia, tj. od przyjęcia chrztu przez Mieszka I w 966 roku, co z kolei zainicjowało długi proces chrystianizacji Polski. Ów stan rzeczy nie powinien zdumiewać, zważywszy, że w chrześcijaństwie, a zwłaszcza w katolicyzmie i prawosławiu akty oddawania czci Maryi nie były niczym niezwykłym¹⁵. Jednakże w Polsce zjawisko to przybierało postać szczególną, m.in. za sprawą nierozzerwalnego mariażu władzy państwowej i kościelnej¹⁶, krzyżowania się wątków religijnych z patriotycznymi, osobliwego interpretowania zasad i prawd wiary, a także charakterystycznych form jej wyrażania, zwłaszcza na polskiej wsi¹⁷.

Spośród wielu przejawów i świadectw oddania oraz wierności Matce Bożej na polskim gruncie¹⁸ wyróżnić można przede wszystkim: rozwój mariologii (dzięki polskim teologom, m.in.: Marcinowi Polakowi z Opawy, Janowi z Szamotuł, Stanisławowi Hozjuszowi, Hieronimowi Powodowskiemu, o. Justynowi Zapartowiczowi Miechowicie OP, o. Andrzejowi Ludwikowi Krupie OFM)¹⁹;

⁹ Termin wprowadzam za J. Bartmińskim, [w:] tegoż, dz. cyt., s. 193.

¹⁰ M. Maciołka, dz. cyt., s. 259–260.

¹¹ Dogmat z 431 roku (Sobór Efeski) (ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 82–84, 86; M. Maciołka, dz. cyt., s. 258, 259; J. Bartmiński, dz. cyt., s. 190).

¹² Dogmat z 649 roku (Sobór Laterański I) (ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 84–85; M. Maciołka, dz. cyt., s. 260).

¹³ Dogmat ogłoszony w 1854 roku bullą *Ineffabilis Deus* (ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 28–31, 35, 86, 87, 124, 129; M. Maciołka, dz. cyt., s. 258, 259).

¹⁴ Dogmat ogłoszony bullą *Munificentissimus Deus* z 1950 roku (ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 87; M. Maciołka, dz. cyt., s. 258, 262).

¹⁵ Zob. np.: ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 31–33, 86–88, 118, 126, 292–293; M. Maciołka, dz. cyt., s. 258–259, 262–263; J. Bartmiński, dz. cyt., s. 187, 190.

¹⁶ Więzy te są bardzo trwałe także ze względu na niewielki okres pomiędzy zjednoczeniem polskich plemion a przyjęciem chrztu. Polska była zatem katolicka niemal od początków istnienia swojej państwowości.

¹⁷ Zob. np.: J. Szczyпка, *Kalendarz polski*, Warszawa 1980; E. Ferenc-Szydełkowa, *Rok kościelny a polskie tradycje*, Poznań 1988; ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 119, 300; J. Bartmiński, dz. cyt., s. 192, 196–204.

¹⁸ Zob. np.: ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 28–36, 82–90, 117–129, 182–189, 291–295, 299–310, 341–347, 353–357; M. Maciołka, dz. cyt., s. 258–259, 262–263; J. Bartmiński, dz. cyt., s. 192, 194–203.

¹⁹ ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 303; M. Maciołka, dz. cyt., s. 258–259.

święta ku czci Najświętszej Maryi Panny celebrowane w ciągu roku liturgicznego, w tym dwa o wybitnie polskim charakterze – uroczystości *Najświętszej Maryi Panny, Królowej Polski* oraz *Najświętszej Maryi Panny Częstochowskiej*²⁰; patronowanie wielu świątyniom, zgromadzeniom zakonnym (w tym m.in.: marianom – pierwszemu maryjnemu zakonowi na ziemiach polskich, cystersom, karmelitom, loretankom, saletynom, serwitom²¹, wizytkom²², bractwom i stowarzyszeniom (np. *Sodaliczka Mariańska, Żywy Różaniec*)²³; liczne sanktuaria²⁴; pielgrzymki (szczególnie na Jasną Górę); niezwykle rozwiniętą ikonografię²⁵; pieśni²⁶ (w Polsce jest ich najwięcej²⁷, np.: *Chwalcie łąki umajone; Cześć Maryi; Maryjo, Królowo Polski; Serdeczna Matko*); modlitwy i nabożeństwa (m.in.: *Anioł Pański*²⁸, *Godzinki o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny*²⁹, *Litania loretańska do Najświętszej Maryi Panny, Nowenna do Matki Bożej Nieustającej Pomocy, Pod Twoją obronę, Pozdrowienie Anielskie, różaniec*)³⁰. Szczególnie istotne są nabożeństwa majowe³¹, na polskiej wsi odprawiane przy przydrożnych krzyżach, figurach i kapliczkach, nazywanych gwarowo *Bożymi*

²⁰ Zob. np.: J. Szczypka, dz. cyt.; ks. J. Drozd SDS, *Maryja w roku kościelnym*, Kraków 1983; ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt.

²¹ 17 lutego obchodzone jest wspomnienie *Świętych Siedmiu Zaloźcicieli Zakonu Serwitów Najświętszej Maryi Panny* (zob. np. <http://www.kkbids.episkopat.pl/wprowadzeniedoksiag/mszal/calendarium.htm#luty> – dostęp: 06. 06. 2011).

²² ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 32, 301–302, 345.

²³ Tamże, s. 33, 87, 302, 345.

²⁴ Tamże, s. 33, 86, 302. Zob. ponadto ks. W. Zaleski SDB, *Sanktuaria polskie*, Warszawa 1988.

²⁵ ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 303. Najbardziej znanym malarskim przedstawieniem Matki Bożej jest bez wątpienia obraz Matki Bożej Częstochowskiej. W 1621 roku synod krakowski uznał owo dzieło jako wzorcowe w ukazywaniu wizerunku Najświętszej Maryi Panny. Niedługo potem, 8 września 1717 roku, dokonano koronacji jasnogórskiego obrazu, co interpretowano jako utożsamienie Matki Bożej Częstochowskiej z Maryją Królową Polski (E. Umińska-Tytoń, dz. cyt., s. 295, 304).

²⁶ ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 33, 127, 293–294, 309, 346–347.

²⁷ Tamże, s. 300.

²⁸ Zob. tamże, s. 183–184.

²⁹ Zob. tamże, s. 33, 35.

³⁰ Zob. J. Bartmiński, dz. cyt., s. 192.

³¹ W Polsce zwyczaj odprawiania nabożeństw majowych wprowadzili jezuita z Taropola w 1838 roku (ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 292).

Mękami. Motyw maryjny nie jest również obcy w rodzimej literaturze³². Nie sposób nie wspomnieć tu chociażby o *Bogurodzicy* (XIII w.) – najstarszej polskiej pieśni maryjnej (i religijnej w ogóle), pełniącej jednocześnie funkcję pierwszego hymnu narodowego. Niezwykle ważnymi wydarzeniami są również akty ślubowania, oddawania się pod opiekę Najświętszej Maryi Panny. Pierwsze, tzw. „śluby lwowskie”, zostały złożone przez Jana Kazimierza przed obrazem Matki Bożej Łaskawej 1 kwietnia 1656 roku w katedrze lwowskiej, kiedy to obwołano Maryję Królową Polski (wówczas Korony Polskiej)³³. Zdaniem Michała Maciołki właśnie to „święte niewolnictwo” wraz z naśladowaniem Maryi stanowi wyjątkowy, szczególnie istotny przejaw kultu maryjnego³⁴.

Ponadto Jerzy Bartmiński zwraca uwagę, iż obecnie kult maryjny stanowi pole zainteresowań nie tylko teologów, ale i naukowców reprezentujących inne dyscypliny – socjologię, antropologię i folklorystykę³⁵.

Lingwista wyodrębnia trzy wymiary polskiej maryjności, a mianowicie: liturgiczno-kościelny, narodowo-masowy i ludowy³⁶. Konsekwencją i odzwierciedleniem takiego zróżnicowania jest odmienne nazewnictwo w każdym z tych kręgów. Liturgiczno-kościelne sakronimy mają charakter ogólny, np.: *Bogarodzica*, *Niepokalana*, *Matka Boża*, *Maryja*, a także funkcyjny, specjalizacyjny, np. *Matka Boża Nieustającej Pomocy*, *Matka Boża Bolesna*, czy też nazwy zawarte

³² Zob. np.: *Matka Boska w poezji polskiej*, oprac. M. Jasińska, Z. Jastrzębski, T. Kłak, S. Nieznanowski, A. Paluchowski, S. Sawicki, t. 1, *Szkice o dziejach motywu*, Lublin 1959; *Matka Boska w poezji polskiej*, oprac. M. Jasińska, Z. Jastrzębski, T. Kłak, S. Nieznanowski, A. Paluchowski, S. Sawicki, t. 2, *Antologia*, Lublin 1959; ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 34, 88–89, 121–122, 186–187, 294, 302, 307–308, 356–357; E. Skorupska-Raczyńska, *Językowa kreacja Matki Bożej w ludowej liryce religijnej (na przykładzie antologii Prowadź nas w jasność)*, [w:] *Język religijny dawniej i dziś*, [t.] III. Materiały z konferencji Poznań 24–26 kwietnia 2006, red. ks. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak i M. Rybka, Poznań 2007, s. 578–587; K. Ruta, M. Wrześniewska-Pietrzak, *Językowy obraz Matki Boskiej w poezji Kazimierza Iłakowiczówny*, [w:] *Język religijny dawniej i dziś (w kontekście teologicznym i kulturowym)*, [t.] V. Materiały z konferencji Gniezno 22–24 września 2008, red. ks. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak i M. Rybka, Poznań 2009, s. 389–398.

³³ W historii polskiego Kościoła katolickiego akt poświęcenia się Matce Bożej powtarzano. Uczynili to również kardynałowie August Hlond (1945) oraz Stefan Wyszyński (1956) (ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 296–297, 299, 304–305, 306, 307).

³⁴ Formy te spopularyzowali na polskim gruncie św. Maksymilian Maria Kolbe i kardynał Stefan Wyszyński (M. Maciołka, dz. cyt., s. 262). Nadto Prymas Tysiąclecia był inicjatorem „wędrowki” kopii obrazu Matki Bożej Częstochowskiej po polskich parafiach (ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 297, 306; M. Maciołka, dz. cyt., s. 262–263; J. Bartmiński, dz. cyt., s. 188).

³⁵ J. Bartmiński, dz. cyt., s. 189.

³⁶ Tamże, s. 189–190, 203–204.

w *Litanii loretańskiej*³⁷. W obiegu masowym funkcjonują natomiast antroponimy ogólne, np. *Matka Boska*, *Matka Najświętsza*, a także określenia odmiejscowe: *Matka Boża Częstochowska*, *Matka Boża Ostrobramska*. Z kolei ludowej proweniencji są formy ogólne, hipokorystyczne, np. *Matuchna Boża*, *Panienka/Panieneczka święta*³⁸ oraz nieoficjalne, związane ze świętami maryjnymi, np. *Matka Boża Zielna* (uroczystość *Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny*) lub *Matka Boża Siewna* (święto *Narodzenia Najświętszej Maryi Panny*)³⁹.

Przedmiotem mojej analizy, przeprowadzonej w odniesieniu do klasyfikacji zaproponowanej przez J. Bartmińskiego, są zarówno wybrane maryjne sakronimy zawarte w kalendarzu liturgicznym (także ich ludowe korelaty), jak i te charakterystyczne dla wizerunków, znajdujących się w wybranych sanktuariach na Pomorzu.

2. Matka Boża w kalendarzu liturgicznym

W polskim katolickim kalendarzu liturgicznym wyróżniamy ok. 20 powszechnych świąt maryjnych⁴⁰. Wśród nich najwyższą rangę mają uroczystości: *Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny* (8 grudnia); *Świętej Bożej Rodzicielki Maryi* (1 stycznia); *Zwiastowania Pańskiego* (25 marca); *Najświętszej Maryi Panny*, *Królowej Polski* (3 maja); *Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny* (15 sierpnia); *Najświętszej Maryi Panny Częstochowskiej* (26 sierpnia). Ponadto wymienić należy: święta – *Ofiarowania Pańskiego* (2 lutego); *Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny* (31 maja); *Najświętszej Maryi Panny, Matki Kościoła* (poniedziałek po *Zesłaniu Ducha Świętego*); *Narodzenia Najświętszej Maryi Panny* (8 września); wspomnienia obowiązkowe: *Najświętszej Maryi Panny, Wspomożycielki Wiernych* (24 maja); *Niepokalanego Serca Najświętszej Maryi Panny* (sobota po uroczystości *Najświętszego Serca Pana Jezusa*; *Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel* (16 lipca); *Najświętszej Maryi Panny, Królowej* (22 sierpnia); *Najświętszej Maryi Panny Bolesnej* (15 września); *Najświętszej Maryi Panny Różańcowej* (7 października); *Ofiarowania Najświętszej Maryi Panny* (21 listopada); a także wspomnienia dowolne: *Najświętszej Maryi*

³⁷ Litania oraz zawarte w niej określenia Maryi stały się przedmiotem analizy ks. Jozefa Kútніка (tegoż, *Litania loretańska*, Kraków 1983).

³⁸ Zob. też M. Kucala, dz. cyt., s. 135.

³⁹ J. Bartmiński, dz. cyt., s. 193–194. Zob. p. 2.

⁴⁰ Należy wziąć pod uwagę, że uroczystość *Zwiastowania Pańskiego* (w Kościele prawosławnym *Zwiastowanie Bogurodzicy*) i święto *Ofiarowania Pańskiego* (dawniej *Oczyszczenie Najświętszej Maryi Panny*, ludowo nazywane także świętem *Matki Bożej Gromnicznej*) mają w polskiej tradycji wybitnie maryjny charakter. W opracowanym rejestrze pomijam różnice ze względu na podział administracyjny Kościoła w Polsce.

Panny z Lourdes (11 lutego); *Najświętszej Maryi Panny Fatimskiej* (13 maja); rocznica poświęcenia rzymskiej *Bazyliki Najświętszej Maryi Panny* (5 sierpnia), *Najświętszego Imienia Maryi* (12 września)⁴¹.

Oficjalne określenia Maryi, zawarte w nazwach świąt liturgicznych, mają formę zestawień i, z semantycznego punktu widzenia, tworzone są tu dwojako, a mianowicie poprzez wskazanie funkcji⁴², roli, swoistej specjalizacji i za pomocą konstrukcji odmiejscowej. Nazwy te budowane są dzięki dodaniu do nazwy ogólnej, podstawowej, przydawki: rzeczownej, przymiotnej bądź przyimkowej. Sakronimy „funkcyjne” zawierają zarówno przydawki rzeczowne (*Święta Boża Rodzicielka Maryja*; *Najświętsza Maryja Panna*, *Królowa Polski*; *Najświętsza Maryja Panna*, *Matka Kościoła*; *Najświętsza Maryja Panna*, *Wspomożycielka Wiernych*), jak i przymiotne (*Najświętsza Maryja Panna Bolesna*; *Najświętsza Maryja Panna Różańcowa*). Z kolei nazwy odwołujące się do konkretnej przestrzeni konstruowane są przy użyciu zarówno przymiotnika, np. *Najświętsza Maryja Panna Częstochowska*; *Najświętsza Maryja Panna Fatimska* (przydawka przymiotnikowa), jak i wyrażenia przyimkowego, np. *Najświętsza Maryja Panna z Góry Karmel*; *Najświętsza Maryja Panna z Lourdes*⁴³ (przydawka przyimkowa, okolicznikowa miejsca)⁴⁴.

Niezmiernie interesujące są także maryjne antroponimy, będące ludowymi odpowiednikami oficjalnych nazw świąt. *Ofiarowanie Pańskie*, dawniej nazywane *Oczyszczeniem Najświętszej Maryi Panny*, to, według ludu, święto *Matki Bożej Gromnicznej* ze względu na błogosławienie świec, zwanych gromnicami⁴⁵, przynoszonych przez wiernych tego dnia do kościoła⁴⁶. J. Bartmiński zwraca uwagę na połączenie i ścisłą relację poszczególnych świąt maryjnych z cyklem wegetacyjnym, który, podobnie jak dni świąteczne w roku liturgicznym, determinuje ludzką egzystencję⁴⁷. Bieg życia człowieka wyznaczają dwa wzajemnie

⁴¹ Spis przygotowany na podstawie *Kalendarza liturgicznego diecezji polskich. Stan na 30 września 2008 roku*, zamieszczonego na stronie internetowej <http://www.kkbids.episkopat.pl/wprowadzeniedoksiag/mszal/calendarium.htm> – dostęp: 06. 06. 2011. Por. także: J. Szczypka, dz. cyt.; ks. J. Drozd SDS, dz. cyt.; ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt.

⁴² Określenie J. Bartmińskiego (tegoż, dz. cyt., s. 193).

⁴³ Przydawka przyimkowa stosowana jest rzadziej. Najczęściej w przypadkach, w których istnieje ryzyko zatarcia budowy słowotwórczej przymiotnika, pochodzącego od nazwy miejscowej (E. Umińska-Tytoń, dz. cyt., s. 296).

⁴⁴ Obecność tych nazw w kalendarzu liturgicznym jest rezultatem oddawania czci poszczególnym ikonograficznym wizerunkom Matki Bożej.

⁴⁵ Zapalone i postawione w oknie gromnice towarzyszyły modlitwie o ochronę domostwa przed piorunami.

⁴⁶ J. Szczypka, dz. cyt., s. 31-33; E. Ferenc-Szydełkowa, dz. cyt., s. 91-94; ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 117-123, 300; J. Bartmiński, dz. cyt., s. 194.

⁴⁷ J. Bartmiński, dz. cyt., s. 193-194.

się uzupełniające porządki: jeden określony przez terminarz rolniczy, drugi wyznaczony przez kalendarz kościelny. Otóż *Zwiastowanie Pańskie* posiada aż kilka nazw nieoficjalnych. Na wsi nazywane jest bowiem świętem: *Matki Bożej Wiosennej* – z powodu niedawnego nadejścia kalendarzowej wiosny (21 marca); *Matki Bożej Roztwornej*, bo „roztwiera” glebę i przygotowuje ją pod uprawę; *Matki Bożej Zagrzewnej*, ponieważ ogrzewa ziemię; *Matki Bożej Ożywiającej*, gdyż dzięki niej wszystkie elementy środowiska naturalnego budzą się do życia; *Matki Bożej Strumiennej* – jako że Maryja powoduje wiosenne roztopy i wprawia w ruch wodę w strumieniach i rzekach, będącą symbolem życia; *Matki Bożej Kwietnej*⁴⁸, albowiem wszystko w przyrodzie kwitnie, a także *Matki Bożej Wcielienia Słowa*⁴⁹. *Matka Boża Jagodna* to z kolei ludowy ekwiwalent święta *Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny*. Nazwa ta motywowana jest sezonem na jagody i inne owoce lasu. Należy zaznaczyć jednak, iż pierwotnie święto to obchodzono nie 31 maja, lecz 2 lipca⁵⁰. Zatem motywacja ta jest nieaktualna. Być może właśnie dlatego, ze względu na niemożność umotywowania, ów epitet jest używany zdecydowanie najrzadziej spośród wszystkich ludowych określeń. Uroczystość *Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny*, na Zachodzie nazywana *Przejęciem*, na Wschodzie *Zaśnięciem* i *Odpocznieniem*, określana jest mianem uroczystości *Matki Bożej Zielnej*, ponieważ święcono wówczas bukiety złożone z pierwocin ziół, kwiatów oraz płodów rolnych⁵¹. *Narodzenie Najświętszej Maryi Panny* to inaczej święto *Matki Bożej Siewnej* ze względu na zaczynającą się porę siewu zbóż ozimych⁵². Nazwy te są zatem zazwyczaj konstruowane za pomocą przydawki przymiotnej i przydawki dopełniaczowej.

Jednak pewna fakultatywność dotyczy także oficjalnej nomenklatury. Wspomnienie *Najświętszej Maryi Panny*, *Wspomożycielki Wiernych* określane jest również, na cześć zwycięstwa chrześcijan nad Turkami pod Lepanto w 1571 roku, mianem *Matki Bożej Zwycięskiej*⁵³. Natomiast wspomnienie *Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel* to inaczej wspomnienie *Matki Bożej Szkaplerznej* ze względu na rolę i istotę szkaplerza w zakonie karmelitów, będącego zresztą jego najbar-

⁴⁸ Według J. Bartmińskiego epitet *Kwietna* odnosi się do święta *Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny*, które lingwista datuje na 2 lipca (J. Bartmiński, dz. cyt., s. 194).

⁴⁹ E. Ferenc-Szydełkowa, dz. cyt., s. 120–123; ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 184, 300. Por. także J. Bartmiński, dz. cyt., s. 194.

⁵⁰ E. Ferenc-Szydełkowa, dz. cyt., s. 194–195; ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 355. Por. także J. Bartmiński, dz. cyt., s. 194.

⁵¹ J. Szczypka, dz. cyt., s. 200; E. Ferenc-Szydełkowa, dz. cyt., s. 200–203; ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 300; J. Bartmiński, dz. cyt., s. 194.

⁵² E. Ferenc-Szydełkowa, dz. cyt., s. 207–208; ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 300; J. Bartmiński, dz. cyt., s. 194.

⁵³ ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 342.

dzień rozpoznawalnym atrybutem⁵⁴. Zaś wspomnienie *Rocznicy poświęcenia rzymskiej Bazyliki Najświętszej Maryi Panny* znane jest jako wspomnienie *Matki Bożej Śnieżnej* w nawiązaniu do legendy, mówiącej o powstaniu tejeż świątyni⁵⁵.

3. Najświętsza Maryja Panna w pomorskich sanktuariach

W Polsce znajduje się kilkaset sanktuariów maryjnych⁵⁶. Przedmiotem moich rozważań są wybrane pomorskie wizerunki Matki Bożej z terenu Kaszub⁵⁷, Kociewia oraz Krajny.

W tej grupie po raz kolejny wyraźnie zarysowuje się kategoryzacja na nazwy swoistych „specjalizacji” Matki Bożej, wskazujące na relacje człowieka z *sacrum*, a także określenia odmiejscowe, pełniące funkcję lokatywną. Wśród sakronimów charakteryzujących daną rolę Maryi z zdecydowanie dominują konstrukcje z przydawką rzeczowną, np.: *Matka Boża Królowa Polskiego Morza* (Swarzewo, Kaszuby, archidiecezja gdańska), *Matka Boża Królowa Rodzin* (Kościerzyna, Kaszuby, diecezja pelplińska), *Najświętsza Maryja Panna Królowa Kaszub* (Sianowo, Kaszuby, archidiecezja gdańska), *Najświętsza Maryja Panna Królowa Krajny* (Byszewo, Krajna, diecezja pelplińska), *Najświętsza Maryja Panna Matka Kościoła* (Płochocin, Kociewie, diecezja pelplińska). Inne funkcyjne antroponimy zawierają przydawkę dopełniaczową, np. *Matka Boża Ludzi Pracy* (Gdańsk, Kaszuby, archidiecezja gdańska), *Matka Boża Pocieszenia* (Lubiszewo Tczewskie, Kociewie, diecezja pelplińska), *Matka Boża Uzdrawienia Chorych* (Topolno, Kociewie, diecezja pelplińska), a także przymiotną, np.: *Matka Boża Bolesna* (Kościerzyna, Kaszuby, diecezja pelplińska), *Matka Boża Brzemienna* (Gdańsk-Matemblewo, Kaszuby, archidiecezja gdańska), *Matka Boża Piękna* (Gdańsk, Kaszuby, archidiecezja gdańska).

⁵⁴ J. Szczyпка, dz. cyt., s. 166.

⁵⁵ Według podania w miejscu, gdzie następnie wybudowano Bazylikę Najświętszej Maryi Panny Większej (*Basilica di Santa Maria Maggiore*), w niewyjaśnionych okolicznościach spadł śnieg jako znak, wskazujący na miejsce postawienia tegoż kościoła (E. Umińska-Tytoń, dz. cyt., s. 299).

⁵⁶ ks. W. Zaleski SDB, dz. cyt., s. 302.

⁵⁷ Por. J. Borzyszkowski, *Sanktuaria maryjne Pomorza w diecezji chełmińskiej – legenda, tradycja i historia*, [w:] tenże, *Z dziejów Kościoła katolickiego na Kaszubach i Pomorzu w XIUX i XX wieku*, Gdańsk – Pelplin 2000, s. 236-269; tenże, *Rola kultu maryjnego w małych wspólnotach etniczno-kulturowych na przykładzie społeczności kaszubskiej*, [w:] tenże, dz. cyt., s. 270-288; *Kult Matki Bożej na Kaszubach i Pomorzu. Studia nad kulturą religijną Kaszubów i Pomorzan*. Materiały z sympozjum mariologicznego w Wejherowie 17–18 maja 1999 r., Wejherowo; *Kult Pani Ziemi Wejherowskiej w Duchowej Stolicy Kaszub. Materiały z sesji naukowej z okazji X-lecia koronacji obrazu MB Wejherowskiej*, red. A.R. Sikora OFM, Wejherowo 2009.

Za pomocą przydawki przymiotnej tworzone są także nazwy odmiejscowe. Można wyróżnić tu dwa podtypy. Pierwszy to antroponimy odnoszące się do miejsca, w którym znajduje się dane sanktuarium, np.: *Matka Boża Górecka* (Górka Klasztorna, Krajna, diecezja bydgoska), *Matka Boża Trąbkowska* (Trąbki Wielkie, Kociewie, archidiecezja gdańska), *Matka Boża Wejherowska* (Wejherowo, Kaszuby, archidiecezja gdańska). Zaś drugą kategorię tworzą określenia odmiejscowe, nazwane przeze mnie „wędrownymi”, odwołujące się do innej przestrzeni niż ta, w której znajduje się dany wizerunek, np.: *Matka Boża Częstochowska* (Świecie, Kociewie, diecezja pelplińska), *Matka Boża Fatimska* (Gdańsk, Kaszuby, archidiecezja gdańska), *Matka Boża Ostrobramska* (Gdańsk-Wrzeszcz, Kaszuby, archidiecezja gdańska).

Wyjątkową grupę stanowią sakronimy o złożonej budowie, kumulujące kilka właściwości. Mogą na przykład informować jednocześnie o miejscu oraz więcej niż jednej funkcji, np. *Matka Boża Licheńska Bolesna Królowa Polski*⁵⁸ (Gdynia, Kaszuby, archidiecezja gdańska) albo *Matka Boża Królowa Pomorza i Matka Jedności* (Piaseczno, Kociewie, diecezja pelplińska)⁵⁹.

Należy zaakcentować, iż w potocznym użyciu funkcjonują także nazwy nieoficjalne. *Matka Boża Królowa Polskiego Morza* ze Swarzewa nazywana jest odmiejscowo *Matką Bożą Swarzewską* lub, po kontaminacji obu określeń, *Matką Bożą Swarzewską Królową Polskiego Morza*. Często stosowany jest także antroponim łączący dwie bardzo ważne role, a mianowicie *Matka Boża Królowa Polskiego Morza i Opiekunka//Królowa (Kaszubskich) Rybaków*⁶⁰. Inne nazwy przypisane temu wizerunkowi to *Gwiazda Morza*, a także *Patronka Żeglarzy//Marynarzy*. Podobnie jest w przypadku sakronimów wzbogaconych o wskaźnik lokatywności, albo zredukowanych wyłącznie do tego elementu, np.: *Matka Boża Królowa Rodzin* (Kościerzyna) – *Matka Boża Kościerska Królowa Rodzin*, *Najświętsza Maryja Panna Królowa Kaszub* (Sianowo) – *Najświętsza Maryja Panna Sianowska Królowa Kaszub* (lub tylko z określeniem *Sianowska*), *Najświętsza Maryja Panna Królowa Krajny* (Byszewo) – *Najświętsza Maryja Panna Byszewska Królowa Krajny* (także *Najświętsza Maryja Panna Byszewska*), *Matka Boża Uzdrowienia Chorych* (Topolno) – *Matka Boża Topolińska*, *Najświętsza Maryja Panna Matka Kościoła* (Płochocin) – *Najświętsza Maryja Panna Płochocka* (niekiedy też z funkcyjnym epitetem – *Łaskawa*), *Matka Boża Królowa Pomorza i Matka Jedności* (Piaseczno) – *Matka Boża Piasecka*.

⁵⁸ To również przykład na określenie odmiejscowe, „wędrowne”.

⁵⁹ <http://www.sanktuaria.info/sanktuaria.html>; <http://www.ave-maria.pl/sanktuaria-maryjne.html> – dostęp: 06. 06. 2011.

⁶⁰ Ostatni komponent tej nazwy występuje nierzadko samodzielnie.

4. Uwagi końcowe

Wielość wizerunków Najświętszej Maryi Panny i związana z nimi jakże barwna i różnorodna nomenklatura prowokują do określenia konsekwencji takiego stanu rzeczy. Z jednej strony bowiem liczba tych określeń jest niewymownym świadectwem wysokiej rangi kultu maryjnego na ziemiach polskich, jak również elementem wzbogacającym rodzimą kulturę narodową. Z drugiej zaś ogrom nazw Maryi powoduje, iż coraz częściej, nie tylko najmłodszy katolicy, zadają pytanie o liczbę „Matek Boskich” (sic!). Żyją zatem w błogim przeświadczeniu, że istnieje więcej niż jedna. Poświadczają to pytania, które pojawiają się na forach internetowych, np.: „Ile jest matek boskich. Czy ktoś kiedyś próbował policzyć?”⁶¹ Następtwem takiego spojrzenia są m.in. wybory „najlepszej Matki Boskiej”⁶². Mało tego, każdej z nich przypisuje się zupełnie inne funkcje oraz kompetencje.

Drugim niepokojącym sygnałem jest postępująca desakralizacja (nie tylko) maryjnych antroponomów⁶³. Wspomina o tym m.in. J. Bartmiński, zwracając uwagę na określenia nacechowane emocjonalnie, np. *Jezus Maria!*, *Matko Boska!*⁶⁴.

Jednak ów proces nie zawsze dotyczy jedynie sfery języka, ale wpływa również na ogólny obraz pewnych elementów rzeczywistości. Niekiedy stosowanie nazw charakterystycznych dla Maryi ma na celu przypisanie boskości obiektom właściwym sferze *profanum*. Natomiast częściowa laicyzacja składników należących do sakrosfery jest wtórna. Pozbawione świętości maryjne sakronimy doskonale funkcjonują na przykład w kulturze popularnej. Egzemplifikacją tegoż zjawiska jest ikona popkultury, amerykańska piosenkarka Madonna Louise Veronica Ciccone, posługująca się pseudonimem artystycznym *Madonna*. Obrazoburczy wizerunek wspomagany jest w tym przypadku także poprzez odwoływanie się bardzo często do treści i motywów religijnych, np. w tekstach piosenek, stylizacjach czy też podczas koncertów⁶⁵. Zabiegi te stosują obecnie również inne

⁶¹ Zachowałem pisownię oryginalną (<http://grono.net/heretycy/topic/18147649/sl/ile-jest-matek-boskich-czy-ktos-kiedys-probowal-policzyc/> – dostęp: 06.06.2011).

⁶² <http://www.netkobiety.pl/t393.html> – dostęp: 06.06.2011.

⁶³ To jeden z wielu przykładów zmian wizerunku Kościoła w ogóle.

⁶⁴ J. Bartmiński, dz. cyt., s. 193.

⁶⁵ Wiele kontrowersji wywołała okładka zerowego numeru „Machiny” (marzec 2006), na której w ikonę przedstawiającą Matkę Bożą wkomponowano twarz piosenkarki, natomiast oblicze Jezusa zastąpiono twarzą córki wokalistki (zob. <http://allaboutmadonna.com/2006/02/madonna-on-cover-of-machina-magazine-hq-picture.php> – dostęp: 06.06.2011). Pomijam tu bardziej szokujące nawiązania do wizerunku Maryi w kulturze popularnej. To temat na osobną rozprawę.

wokalistki. Można tu wspomnieć chociażby o niebywale kontrowersyjnej wokalistce znanej jako Lady Gaga.

Ciekawy i niezwykle wymowny przykład stanowi również kampania społeczna zatytułowana *Boskie Matki*⁶⁶. Owoce tego przedsięwzięcia jest album o tym samym tytule. Poświęcono go kobietom, które mimo choroby nowotworowej zdecydowały się urodzić. Kontrowersyjnej nazwie towarzyszą równie kontrowersyjne fotografie, przedstawiające owe „boskie matki” w pozach i stylizacjach imitujących postać Najświętszej Maryi Panny. Mimo że w samej nazwie nastąpiła zmiana szyku, skojarzenie z osobą Maryi jest jednoznaczne.

Oba przypadki wskazują na pewną dwukierunkowość. Z jednej strony przypisuje się boskie przymioty elementom świeckim, z drugiej zaś obiekty budujące sferę *sacrum* są tej świętości, przynajmniej w pewnym stopniu, pozbawiane.

Kwestie, które stały się przedmiotem mojego zainteresowania ledwie zasygnalizowałem i bez wątpienia godne są pełniejszej charakterystyki. Poza tym warto rozważyć pewną kwestię natury czysto terminologicznej. Otóż skoro antroponimy odnoszące się do Maryi stanowią tak bogatą i zróżnicowaną grupę, może warto zastanowić się nad nazwaniem podkategorii, określającej wyłącznie sakronimy maryjne. Taką funkcję mógłby pełnić na przykład termin *marionim*.

Innym, niezwykle ważnym, zagadnieniem, w dalszym ciągu czekającym na opracowanie, są wizerunki Matki Bożej funkcjonujące w kulturze popularnej i w świadomości współczesnych katolików.

⁶⁶ Zob. http://www.kampaniespoleczne.pl/wydarzenia,3189,album_boskich_matek – dostęp: 06.06.2011.

The only one, but with many faces...
**About the likenesses of the Blessed Virgin Mary
in the onomastic aspect**

A vast richness and diversity of anthroponyms attributed to Maria, both the formal ones and of popular and folk provenance, is an inexpressible sign of unprecedented Marian cult in the Polish land.

Even though the adoration of the Blessed Virgin Mary is a characteristic feature not only of the Polish Catholic Church, it is here that She is worshiped in a very special and unique way. This state is a consequence of the centuries-old influence of numerous determinants. For instance, among the many decisive factors one can point at the exceptionally strong, long-lasting relations between the national patriotic thought and religious strands, especially Marian ones. The best illustration of this indissoluble tie, very well known from history and literature, are the acts of commending the Polish nation to the Blessed Virgin Mary's care.

The aim of the article is to collect, analyse and attempt to classify Marian sacronyms present in the liturgical calendar (taking also into account their folk equivalents) and the ones characteristic of the likenesses of the Mother of God which can be found in the selected Pomeranian sanctuaries.